

MARTTI LUTHER JA KRISTITYKSI KASVAMINEN¹

Risto Ikonen

Länsimaisen kasvatuksen historian tärkeimpiin käännekohtiin kuuluu eittämättä 1500-luvun alussa läntistä kirkkokuntaa koetellut murroskausi. Suomalaisessa historiankirjoituksessa tätä kutsutaan uskonpuhdistuksen ajaksi ja sen keskeisimpiin hahmoihin kuuluu vastaperustetussa Wittenbergin yliopistossa vaikuttanut teologian tohtori Martti Luther (1483–1546). Hän oli mansfeldiläisen kaivosyrittäjän ja kaupunginneuvoston jäsenen vanhin poika, josta piti tulla lakimies, mutta joka vastoin isänsä tahtoa päätti valita munkin elämän augustinolaisluostarissa. Luther oli antanut munkkilupauksensa Erfurtin augustinolaisobservanteille, mutta varsinaisen elämäntyönsä hän teki Wittenbergissä. Teologian tohtoriksi Luther valmistui 1512 minkä jälkeen hänen tehtäviinsä kuului luennoita Raamatusta paikallisessa yliopistossa. (Kittelson 1996, 26–91.)

Tuohon aikaan Wittenbergin yliopisto oli sivistyneestä maailmasta katsoen peräti syrjässä. Onkin luultavaa, ettei Luther käsittänyt, mitä oli seuraava, kun hän lokakuussa 1517 – dominikaanimunkki Tezelin myyntipuheiden innoittamana – julkisti 95 aneiden väärinkäyttöä vastustavaa teesiään. Kyseessähän oli vain akateemista käytäntöä noudattava kutsu julkiseen väittelyyn, jossa teesien paikkansapitävyyttä oli määrä tarkemmin selvittää. Vain muutamaa kuukautta aikaisemmin Luther oli esittänyt paljon kärjekkäämpiä ajatuksia sisältäneen teesikokoelman, mutta tuo skolaastiikkaa käsitellyt väittelytilaisuus oli jäänyt vaille laajempaa mielenkiintoa. (Holborn 1970, 122; Aland 1983, 157; vrt. Marius 1999, 138–140.) Nyt tilanne oli kuitenkin kokonaan toinen. Teesit oli nimittäin tekijänsä tietämättä käännetty latinasta saksan kielelle, painettu ja ne levisivät hetkessä kaikkialle. Vastaanotto oli enemmän kuin myönteinen ja anekauppiaat joutuivat naurunalaisiksi. Luther itse yllättyi teesiensä saamasta julkisuudesta. Tilanne alkoi riistäytyä käsistä. Kyse ei ollut enää pelkästään yliopistollista opetustilannetta varten muotoilluista väitelauseista vaan voimainkoituksesta luennoijamunkin ja kirkollisen esivallan välillä. Kaiken lisäksi Luther oli ehtinyt lähettää teesinsä kipakkasanaisen saatekirjeen kera Mainzin arkkipiispalle, vaikka tämä oli paavin ohella toinen anekaupan edunsaajista. Harmistunut arkkipiispa toimitti Lutherin tekstit edelleen Roomaan. (Dingel 1996, 369–371; Fitzer 1983, 12–15; Kittelson 1996, 114–118; Oberman 1989, 190–193.) Kirkko alkoi valmistella vastatoimia, Luther oli hiljennettävä.

Kirkon hajaannukseen johtava kehityskulku sai siten alkunsa kovin mitättömästä sattumuksesta. Luther ei halunnut muuta kuin hillitä munkki Tezelin kaltaisten anekauppioiden harjoittamaa myynninedistämistyötä. Luther mielestä omavaltaisuuden syynä oli tätä nimenomaista anetta varten laaditun ohjekirjeen epäselvyydet. (Fitzer 1983, 14.)² Kirkollinen esivalta teki kuitenkin tästä opillisen riidan, ja vastaveto oli tyrmäävä: jokainen, joka aneisiin liittyen väitti, ettei Rooman kirkko voi tehdä sitä, mitä se tosiasiallisesti tekee, oli kerettiläinen. Vaihtoehdot olivat vähissä. Joko Lutherin oli peruttava väitteensä tai sitten oli löydettävä kanonista oikeutta ja jopa paaviakin mahtavampi auktoriteetti, johon voisi vedota. Ja sellainen löytyi, nimittäin Raamattu (EK, 25;

---

¹ Artikkelin on aikaisemmin julkaistu teoksessa Raija Huhmarniemi, Simo Skinnari & Juhani Tähtinen (toim.) 2001. Platonista transmodernismiin. Juonteita ihmisyyteen, ihmiseksi kasvamiseen, oppimiseen, kasvatukseen ja opetukseen. Suomen kasvatustieteellisen seuran Kasvatusalan tutkimuksia – Research in Educational Sciences 2, 69–100. Tekstiin on tehty vähäisiä korjauksia.

² Anekauppaan liittyviä epäkohtia olivat aiemmin kritisoineet mm. Abelard, Wycliff ja Hus (ks. Dingel 1996, 365).

Arffman 1993, 55–67; Oberman 1989, 194). Ensin oli tosin kiistettävä paavin erehtymättömyys uskonasioissa, sillä vasta tämän jälkeen voitiin todeta paavin *faktisesti* erehtyneen monissa kristinuskoon liittyneissä kysymyksissä, kuten juuri aneiden myynnin kohdalla. Kiistan jatkuessa Luther vakuuttui yhä enemmän paavin erehtyväisyydestä, kunnes tapahtui ratkaiseva käänne. Voisiko olla niin, että Raamatun selvistä opetuksista piittaamaton paavi johtaisi aivan *tietoisesti* kristikuntaa harhateille? Jos näin oli asiainlaita, niin silloinhan paavi ei voinut olla muuta kuin antikristus. (EK, 31; LE, 7; Sch, 223; Aland 1983, 158–161.) Kerettiläisen ja antikristuksen välille on vaikea luoda keskusteluyhteyttä. Välikko oli sovittamaton.

Asettuessaan avoimesti vastatusten Rooman kirkon kanssa Luther tiesi, että hänen ajatuksiltaan oli jo olemassa kannatusta. Vuonna 1545, muistellessaan neljännesvuosisadan takaista aikaa, hän toteaaakin saksalaisten olleen tuolloin väsyneitä - -”sietämään roomalaisten tyhjäntoimittajien riistoa, markkinahuijausta ja loputtomia petkutuksia” (LE, 5). Tätä taustaa vasten käy ymmärrettäväksi, miksi Luther teesiriidan yhteydessä uskaltautui julkisesti kritisoidaan kirkon käytänteitä, ja miksi hänen ajatuksensa saivat niin nopeasti kannattajia. Hän tarjosi opin, jossa hurskaus voitiin yhdistää Rooman kirkon vastaiseen toimintaan.³

Saksassa puhjennut kapinaliike Rooman kirkkoa vastaan ei ollut ensimmäinen lajissaan. Böömissä oli arvosteltu jo aiemmin virallista kirkon oppia, minkä seurauksena liikkeen johtohahmot Juhana Hus ja Hieronymus Pragilainen joutuivat nousemaan polttoroviolle. Luther piti kyseistä tapausta häpeällisenä, sillä olihan näille myönnetty keisarillinen turvakirje, johon luottaen he olivat matkanneet Konstanziin puolustaakseen siellä järjestetyssä kirkolliskokouksessa näkemyksiään. Paavin ansiosta turvakirje kuitenkin mitätöitiin, sillä eihän kerettiläisille annettua lupaa tarvinnut pitää. Näin nämä kaksi böömiläisten edusmiestä saivat kalliisti maksaa hyväuskoisuudesta. (KA, 372–373; SRV, 75; Oberman 1989, 53–55.) Luther oli päättänyt, ettei häntä tällä tavoin petettäisi. Vapaaehtoisesti hän ei aikonut jättäytyä vastustajiensa käsiin, ja uudistusliikkeelle suotuisa yleispoliittinen tilanne taas piti huolen siitä, ettei häntä voitu väkivalloinkaan hyljentyä. Keisarikin oli voimaton, sillä hän tarvitsi reformimielisten ruhtinain tukea taistelussa Ranskaa ja turkkilaisia vastaan. (Aland 1983, 161–162; Marius 1999, 467–472.)

Kävi siis niin, että vastoin tavanomaista käytäntöä wittenbergiläismunkki ei joutunut peruuttamaan kerettiläiseksi tuomittuja oppejaan eikä hänen liioin tarvinnut hengellään sovittaa paavilisen auktoriteetin loukkausta. Martti Lutherin elämä päättyi luonnollista tietä vuonna 1546. Vaikka hänen kohoamisensa protestanttisen liikkeen esitaistelijaksi oli monen sattuman summa, tästä huolimatta Lutherin merkitystä ei pidä väheksyä. Hänen vaikutuksensa luterilaiseen ja siten myös suomalaiseen elämäntapaan ja kasvatuskäytäntöihin on kiistaton ja monitahoinen.

---

³ Monissa saksalaisissa kaupungeissa oli jo vuosisatojen ajan kamppailtu hengellisen säädyn erioikeuksia vastaan. Eniten katkeruutta kaupunkiporvaristossa herätti kirkollisten laitosten ja ennen kaikkea luostareiden verovapaus. Paikoin kaunaisuus oli leimahtanut suoranaisiksi vainoksi. Kaupunkilaiset saattoivat hyökätä kirkonmiesten kimppeun ja pahoinpidellä heitä, luostareita oli poltettu ja kirkon omaisuutta hävitetty. Vuonna 1325 vimmastuneet magdeburgilaiset jopa murhasivat oman arkkipiispansa. (Eltis 1992.) Läntisen kirkon hajaantumiseen johtanut kehityskulku ja Lutherin osuus siinä voitaisiinkin hyvin selittää tukeutumalla yksinomaan historiallis-yhteiskunnallisiin tekijöihin. Tämä ei kuitenkaan riitä, sillä reformaattoriksi ryhtyminen näyttää Lutherilla sittenkin johtuneen oma-kohtaisesta ja epätavallisen voimakkaasta sielunahdistuksesta. Hän ei nimittäin saavuttanut sisäistä rauhaa katolisen kirkon edustamasta pelastusopista. Varmuus oli löydettävä muualta, ja niin Luther löysikin. (ks. EK, 11–19)

Luotu maailma ja pahan problematiikka

Lutherin kasvatustajatteluun perustana on hänen omaksumansa maailmankuva. Siinä kaikki olevainen oli luomistyön tulosta. Jumalan näkymätön ja järjellä tavoittamaton olemus voitiin myös osittain nähdä hänen teoistaan. Niinpä luodun maailman töistä ihminen saattoi oppia tuntemaan sen, mitä ei voinut muutoin nähdä. Luomistyön teot todistivat Jumalasta. (RL, 30–31.) Lutherille Jumala on ihana, armollinen, hurskas ja hyvänsuopa. Hän on valmis auttamaan ja tekemään ihmiselle kaikenlaista hyvää. Hän vihastuu ja rankaisee vain ihmisten pahuuden tähden. Luomakuntaansa Jumala on sisällyttänyt lukemattomia ihmisille tarpeellisia asioita. Näistä tärkeimmät tahtovat kuitenkin jäädä kiittämättömiltä ihmisiltä huomaamatta. Inhimillinen valta-asema tai rikkaudet eivät ole minkään arvoisia, jos ihminen menettää terveystensä, auringon valon, veden tai hengittämänsä ilman. Ihmiset eivät tätä kuitenkaan käsitä, ja niinpä he melskaavat tarpeettoman rahan ja tavaran, kunnian ja nautinnon tähden. Jumalalla on kuitenkin keinonsa muistuttaa ihmistä. Pienen vamman tai sairauden muodossa hän saa ihmiset miettimään, miten paljosta he ovat kiitollisuudenvelassa luojalleen. (IC, 503–505.)

Lutherin suhde luontoon on näennäisen ristiriitainen. Yhtäällä luonto on hyvä kuten luomistyö kokonaisuudessaan, toisaalta se on pahan lähde. Mistä tämä ristiriitaisuus johtuu? Apostoliin viitaten (1 Tim, 4:4) Luther toteaa, että kaikki mitä Jumala on luonut, on hyvää. Tämä hyvyys kuitenkin turmeltuu, kun ihminen koettaa etsiä itselleen rauhaa ja tyydytystä luomakunnan olioista, vaikka nämä on saavutettavissa vain uskosta luojaan. 'Vanhan ihmisen' itsekkyyks tekee kaikesta luodusta mitätöntä ja turhaa. Sen sijaan ne, jotka tuntevat luojan, tuntevat myös luodun, ja he osaa-vat käyttää sitä vailla nautinnonhalua. Niinpä sama asia – luonto – on puhdasta ja epäpuhdasta riippuen siitä, millainen ihminen on sen kanssa tekemisissä. (RL, 218–219.) Paha näyttäisi siten juontuvan ihmisestä itsestään. Mutta mistä ihmisen pahuus oli peräisin?

Luther uskoi vakaasti, että maan päällä käytiin jatkuvaa taistelua paholaisen ja Jumalan välillä. Edellinen yritti kaikin keinoin tukahduttaa kristillisen uskon, ja valheoppien muodossa tämä taistelu ulottui kirkon sisällekin. (Sch, 209–211; Arffman 1994, 218–219; ks. SRV, 320.) Ihmisen näkökulmasta kamppailu oli sikäli yksipuolinen, että paholainen näytti toimivan paljon aktiivisemmin kuin Jumala. Edellinen yritti juonillaan vieroittaa ihmiset oikeasta uskosta, kun taas Jumala katsoi vain päältä, pystyivätkö ihmiset vastustamaan viettelyksiä. Henkensä valolla hän pystyi vapauttamaan ihmiset paholaisen vankeudesta, mutta heidän oli kuitenkin itse käytävä oma taistelunsa palvelleen ja kunnioittaen luojaansa. Tarpeen tullen Jumala saattoi kuitenkin puuttua maailman tapahtumiin. Niinpä jos salama sytytti kirkon palamaan, syynä saattoi olla se, että mekaanisesti rukoilevat ihmiset olivat tehneet rukoushuoneesta pilkkahuoneen (PHT, 278; IK, 78).

Jumala oli luonut maailman ja Jumala saattoi sen myös hävittää. Maailmassa oli paljon pahaa, sillä ihmiset eivät osanneet olla kiitollisia osakseen saamasta hyvydestä ja armosta. Miksi sitten ei käynyt kuten Sodomassa ja Gomorrassa? Luther antaa mielenkiintoisen vastauksen. Koko maailman jatkuvuutta piti yllä pieni hurskaiden joukko. Heidän tähtensä Jumala jakoi edelleen hyvyyt-tään ja lahjojaan kaikille ihmisille. (IC, 511; ks myös IK, 96.) Loputtomiin tuhon päivä ei kuitenkaan voinut siirtyä. Jumala oli kaiken olevaisen luonut, ja hän oli myös määrännyt kaikelle aikansa. Niin myös luodun maailman jatkuvuudelle. Toisessa tessalonikalaiskirjeessä Paavali kuvailee viimeisten aikojen tunnusmerkkejä. Ennen viimeistä päivää oli Rooman valtakunta ehtinyt

tuhoutua. Kristikunnassa oli antikristus kohottanut itsensä jumalaksi ja uskotonta maailmaa eksytettiin väärillä opeilla ja merkeillä. Tämä aika päättyy siihen, kun Kristus tulee ja hävittää vihollisensa hengellisellä saarnalla. (EU, 33.) Luther katsoi monen ennusmerkin täyttyneen, joten viimeiset ajat olivat lähellä. Yhtenä lopun aikojen merkinä olivat antikristuksen aikaansaamat väärät ihmeet. (KA, 331; Arffman 1996, 35–47.)⁴ Oli toimittava nopeasti, aikaa oli enää vähän jäljellä.

Lutherille Jumala oli kaikkivaltias ja kaikkietävä. Siksi oli turhaa puhua ihmisen vapaasta ratkaisuvallasta. (SRV, 23). Mitään sellaista ei tapahtunut, jota Jumala ei olisi tahtonut. Lutherin mielestä tämän ajatuksen pystyi tavoittamaan jo pelkän järjen avulla. Samoin järki pakotti hyväksymään, ettei millään luodulla, ei ihmisillä eikä edes enkeleillä, voinut olla vapaata ratkaisuvallata. (SRV, 326–237.) Kaikkivaltiuuden ja kaikkietävyyden idea näyttäisi siis Lutherilla tarkoittavan, että Jumala tietää kaiken, mitä maan päällä tapahtuu, ja kaikki mitä tapahtuu, on hänen tahtonsa mukaista. Näin ajateltuna kulkutaudit, sodat, luonnonmullistukset ja jopa itse paholainenkin olisivat ylimmän jumaluuden palveluksessa. (Arffman 1993, 83–84; Marius 1999, 77–78; Martikainen 1999, 119–123.)

Oliko ihmisen toimet sitten ennalta määrätty? Luther ei näytä näin ajatelleen. Hän näet tarkoittaa, että *pelastumiseensa* ihminen ei voinut millään tapaa vaikuttaa. Ihminen ei voi vaikuttaa yläpuolellaan oleviin asioihin. Sen sijaan hän voi käyttää vapaata ratkaisuvallata alapuolellaan oleviin asioihin. (SRV, 58.) Maanpäällisissä askareissa ihminen saattoi valita, toimiako vai ei. Oli kuitenkin osattava toimia Jumalalle mieluisalla tavalla. Lutherille maailma näyttäytyikin valtaisana kasvuympäristönä, jossa ihmisten tehtävänä oli oppia toimimaan oikein, ja tämä koski myös maallisia asioita. Väärästä toiminnasta seurasi rangaistus. Mutta mikä aiheutti Jumalan tahdolle vastaisen toiminnan?

Ihmisen itsetutkiskelu

Samalla tavoin kuin maailmaa luonnehti pahan ja hyvän välinen taistelu, samalla tavoin ihmistä luonnehti lihan ja hengen välinen taistelu. Tämä jako ei kuitenkaan tarkoita samaa kuin puhe ruumiista tai sielusta. Luther näet itse tarkentaa, että lihalla on ymmärrettävä koko ihmistä ruumiiseen ja sieluiseen, järkiseen ja kaikkine aistiseen. Kyse on siis ihmisestä, joka tavoittelee lihallista. Henki saavutetaan vain armon kautta ja se suuntautuu kohden tulevaa elämää, kun taas ihminen lihana tekee sitä, mikä hyödyttää ja palvelee ajallista elämää. Niinpä vihastuminen tai vaikkapa ilman armoa tapahtuva hengellisten asioiden ajattelu ja opettaminen oli luonteeltaan lihallista toimintaa. Vastaavasti ulkoisesti hyvinkin ruumiillinen teko saattoi olla hengellistä toimintaa. Tästä on esimerkkinä Kristus pestessään opetuslastensa jalat tai ruumiiseen kohdistuva itsehillintä. (Ga, 198; EU, 20.) On huomattava, että tässä ihminen nähdään nimenomaan lihallisena olentona. Henkisen synty edellytti Jumalan armolahjaa.

---

⁴ Väärät ihmeet tarkoittanevat niitä uusia pyhiinvaelluspaikkoja, joista Luther mainitsee nimeltä Vilsnackin, Sternbergin, Trierin, Grimmentalnin ja Regensburgin. Luther ei antanut näissä tapahtuneiden ihmeiden hämätä itseään: ne olivat vain paholaisen juoni, jotta ahneus, väärä usko, kapakat ja haureus voisivat lisääntyä. Ihmisten halu juosta ihmeiden perässä aiheutti siten kaikenlaista epäjärjestyä. Lisäksi se oli merkki kansan parissa vallitsevasta epäuskosta. Jos he nimittäin uskoisivat oikein, silloin kaikki mitä he tarvitsisivat löytyisi heidän *omista kirkoistaan*. (KA, 365). Luther jopa epäili, että jotkut suunnittelivat tietien tahtoen, miten he voisivat suunnata pyhiinvaellusvirran omaan piiriinsä. Ihmeistä oli siis tullut tuon ajan matkailullisia vetonauloja.

Marian kiitosvirressä Luther täsmentää ihmiskuvaansa. Siinä hän jakaa Paavalia mukaillen ihmisen kolmeen osaan, nimittäin henkeen, sieluun ja ruumiiseen. Nämä osat ja ihminen kokonaisuudessaankin jakautuu lisäksi kahteen ominaisuuteen, lihaan ja henkeen. Ihmisessä on siten kolme osaa (henki, sielu, ruumis), joista kukin voi olla joko hyvää ('henkeä') tai pahaa ('lihaa'). (MK, 517; RL, 323.) *Henki* on ihmisen "korkein, syvällisin ja jaloin osa". Sen avulla voi tajuta "käsittämättömiä, näkymättömiä ja ikuisia asioita". Luther kutsuu tätä taloksi, jossa asuvat usko ja Jumalan sana. *Sielu* on luonnoltaan samaa henkeä, mutta sen vaikutusala on toinen. Sielu "tekee ruumiin eläväksi ja vaikuttaa sen välityksellä". Näin henki voi elää ilman ruumista mutta ruumis ei voi elää ilman henkeä (sielua). Sielu elää ja vaikuttaa jatkuvasti ja jopa unen aikana. Sielun avulla voi ymmärtää järjellä tajuttavia ja arvioitavia asioita. Järki ei kuitenkaan kykene hallitsemaan jumalaisia asioita, siksi sitä ohjaamaan tarvitaan uskoa. Näillä kahdella on Raamatun mukaan monenlaisia ominaisuuksia. Viisaus kuuluu henkeen ja tieto taas järkeen. Muita ominaisuuksia ovat muun muassa viha, rakkaus, himo ja kauhu. Ihmisen kolmas osa on *ruumis* jäsenineen, "jonka teot ovat vain sielun tietämisen ja hengen uskomisen soveltamista ja käyttöä". (MK, 517–518.)⁵

Ihmisen autuus riippui hengestä: jos se ei ollut pyhää, silloin eivät sielu ja ruumiskaan voineet olla pyhiä. Ja koska henki on uskon asuinpaikka, silloin ihminen voi tulla autuaaksi vain uskon kautta. Henki ei käsittele kouriintuntuvia asioita, joten tekoihin ja tapoihin kiinnittyvä hurskaus ei voi olla aitoa. Tällainen ihminen on kuollut Jumalan edessä. (MK, 518–519; VL, 365.) Uskoa vailla oleva rukous, hyviin tapoihin kuuluva kirkossa käynti tai aneen ostaminen eivät voineet edesauttaa pelastumista.

Luther siis erottaa toisistaan lihallisen ja hengellisen ihmisen. Edellinen on synnin lähde, jälkimmäinen taas voi estää syntiä tekemästä. Ihminen ei voinut päästä eroon lihallisista vioistaan. Viha, paha himo ja kateus seuraavat toinen toisiaan. Jos nämä eivät vaivaa, vallan ottavat laimeus ja velttous. Ja jos nämäkin voitetaan, pääsee voimiinsa ylpeys. Vain pahat tekonsa tunnustamalla voidaan niistä vapautua, *vikojen tunnistaminen on niistä vapautumisen ehto*. Luther tähdentää, että pahojen tekojen vähättely on samalla Jumalan armon vähättelyä. Siksi on parempi jopa suurennella omaa syntisyyttä. Tästä huolimatta synti sinällään ei ole tärkeää vaan tahto vapautua siitä. (VL, 362–364; SRV, 327; Kopperi 1997, 146.) Synnin tunto on pelastumisen alku.

Ihminen ei voinut itse omin avuin tulla synnittömäksi, hän saattoi vain tulla Jumalan vanhurskaudesta osalliseksi. Tätä ajatusta Luther havainnollisti taiteilija-vertauksella. Hänen mukaansa taiteilija saattoi tuoda itseään esiin kolmella eri tavalla: (1) hän voi ylimielisesti moittia niitä, jotka eivät hänen taidettaan ymmärtäneet; (2) hän saattoi pidättäytyä suoraan moittimasta muita ja tyytyä vain osoittamaan olevansa kokeneempi kuin muut taiteilijat; (3) hän voi siirtää oman taiteensa täydellisyyden niille, joilla ei sitä ollut ja jotka tahtoivat päästä siitä osalliseksi. Lutherin piti parhaana kolmatta tapaa. Ensimmäiseen liittyi näet usein ylpeyttä ja kopeutta, toiseen taas kateutta ja röyhkeyttä. Vain kolmanteen tapaa liittyi aito hyvántahtoisuus ja inhimillisyys. (RL, 77.) Siksi

---

⁵ Lutherin mukaan hengen, sielun ja ruumiin muodostama kokonaisuus on Raamatussa saanut vertauskuvallisen esityksensä Mooseksen valmistamassa ilmestysmajassa. Sen sisintä osaa kutsuttiin nimellä 'kaikkein pyhin'. Se oli Jumalan asuinpaikka eikä siellä ollut lainkaan valoa Tätä ympäröi 'pyhä', jota valaisi seitsemänhaarainen kynttilä. Uloimpana oli auringon valolle avoin esipiha. Samalla tavoin henki on Jumalan asumus pimeässä uskossa, sillä kristitty uskoo sen, mitä ei näe, tunne eikä käsitä. Sielu on kuin 'pyhä', jota valaisee seitsemän sielunvaloa (sielunkyvyt), joilla hän ymmärtää, erottaa toisistaan, tietää ja tuntee ruumiilliset ja näkyvät asiat. Ruumis on taas kuin esipiha. Se on kaikille avoin ja jokainen voi nähdä, mitä se tekee ja miten se elää. (MK, 518)

vanhurskaan Jumalan teot ihmisissä olivat erityisen ylistettäviä, sillä hän tahtoi tehdä heistä *itsensä kaltaisia*. Oliko ihminen sitten vain vastaanottava puoli? Lutherin mukaan vastaus on kielteinen. Hän jatkaa taiteilija-vertaustaan ja toteaa, ettei taiteen täydellisyyttä voida siirtää sellaisiin, jotka ovat epäuskoisia ja omasta mielestään kyllin päteviä. Pelkkä epäpätevyyden osoittaminen ja vakuuttaminen ei riitä, elleivät muut ihmiset ylpeydessään myönnä ja siten tunnista omaa puutteellisuuttaan ja näin tunnista ohjaajansa mestarillisuutta. Samalla tavoin jumalattomat eivät usko olevansa jumalattomia. (RL, 77–78; Ghisell 1987, 29.) Lutherin mukaan vanhurskauteen pyrkivän oli siten tehtävä itselleen tietäväksi oma syntisyytensä. Vain tällä tavoin hän voi ottaa vastaan Jumalan vanhurskauden. Ihmisen oli tunnistettava oma epäpätevyytensä ja haluttava tulla taiteilijaksi.

Epäpätevyyden tunnistaminen ei käy vaivatta, sillä Lutherin mukaan ihminen oli jo syntyjään paha, tai paremminkin Aadamin (’vanhan ihmisen’) tottelemattomuudesta aiheutuneen *perisyntin* vallassa (IK, 182; Sch, 224). Kasteen yhteydessä ihminen tosin vapautui syntitaakastaan, mutta tästä huolimatta jäljelle jää pahoja taipumuksia. Siksi kaste ei puhdistanut kokonaan, mutta se on alku puhdistautumiselle, jota on jatkettava läpi koko elämän aina kuolinhetkeen asti. (NS, 543–553; VK, 36–37; Huovinen 1987, 40; Peura 1987, 21.) Tästä syystä ruumis oli pidettävä kurissa, sen himot oli kuolettettava ja ruumiinjäsenet oli pakotettava olemaan Hengelle kuuliaisia. Ihmisen oli asetettava tehtäväkseen tulla Kristuksen kaltaiseksi. (EU, 23–24; ks. myös Martikainen 1987, 90.)

Luther muistuttaa, ettei puhdistautuminen tapahtunut vaivatta, sillä ihmisluonto oli perisyntin ja paholaisen tekojen tähden kykenemätön huomaamaan omaa syntisyyttään (Sch, 224; LJE, 42). Ihminen teki siis tiedostamattaan syntiä, sillä hän ei tuntenut itseään kyllin hyvin eikä tiennyt olevansa synnin raskauttama. Syntisyyden tiedostamiseen oli kuitenkin annettu erityinen apuvälineensä, nimittäin Laki eli kymmenen käskyä. Laintaulut eivät olleet ohjesääntö (’toimi näin’) vaan itseopiskelun apuväline (’miksi et toimi näin’). Luther toteaaakin, että Jumala vaatii ihmiseltä mahdottomia, ihminen ei syntisyytensä tähden kyennyt noudattamaan vastaanottamiaan käskyjä. (VL, 325; Haikola 1997, 38–39; Kopperi 1997, 124–125.)⁶ Vaikka jumalainen armo oli antanut kaikki synnit anteeksi – tämä tapahtui Kristuksen ristikuoleman yhteydessä – oli ihmisten jatkuvasti taisteltava heissä jäljellä olevia synninrippeitä vastaan. Lain hurskauttava vaikutus ei siten liity niitä noudattaviin tekoihin; sen tehtävänä oli tehdä ihminen tietoiseksi omasta syntisyydestään, taipumuksestaan tehdä paha. Näin laki auttoi ihmisiä huomaamaan omat heikkoutensa ja kääntymään nöyrytyneenä Jumalan puoleen, jotta vääristynyt tahto oikaistaisiin ja parannettaisiin. (RL, 107–108; KV, 490–494; SRV, 287–291; Martikainen 1987, 52.)⁷ Vasta tämän jälkeen ihminen oli valmis vastaanottamaan evankeliumin ja siinä annetun armolupauksen (VH, 31–32; Sch, 227, 234–238). Tämä oli ainoa tie todelliseen vanhurskauteen.

---

⁶ Luther nimeää seuraavat synnin lähteet: kiihko (ira), paha himo (libido), ahneus (avaritia) ja hillittömyys (incontinentia) (VL, 325). Perisyntistä johtuvia syntejä on ensinnäkin se, ettei ihminen tunne Jumalaa eikä välitä hänestä. Tästä juontuvia pahoja tekoja ovat epäusko, väärä usko, epäjumalanpalvelus, jumalanpelon puute, ylimielisyys, epätoivo (!) ja hengellinen sokeus. Muita syntejä ovat valehtelevä, Jumalan nimeen vannoskeleminen, rukouksen ja Jumalan avuksi huutamisen laiminlyönti, Jumalan sanan halveksiminen, tottelemattomuus vanhempia kohtaan, murha, epäsiiveellisyys, varkaus ja petos. (Sch, 224.)

⁷ Itsekasvatuksen lisäksi kymmenellä käskyllä oli toinenkin tarkoitus. Niitä tarvittiin ”kovien ja paksunahkaisten ihmisten takia”. Lain avulla voitiin siis hillitä pahojen ihmisten toimia. (LJE, 53 ja 77). Tämä suojelutehtävä loi perustan myös maalliselle esivallalle.

Näyttää siltä, että Lutherin mielestä kaikki paha ja syntinen kiteytyy ihmisen omaan tahtoon, joka etsii vain itselle mieluisia asioita. Tässä ajassa ei ole mahdollista tukahduttaa omaa tahtoa, tai paremminkin elämää hallitsevia himoja. Ihminen etsi luontojaan omaa etuaan ja omaa hyvänsä, ja juuri tämä oli kaiken pahan lähde. Siksi pelastumisen kannalta tärkeintä oli *nöyryys*: ihmisen oli alistuttava Jumalan ja koko luomakunnan edessä. Vain näin hän saattoi saavuttaa vanhurskauden. Juuri tästä syystä oli tehtävä toiselle se, mitä toivoi itselle tehtävän. (RL, 55; IM, 52–60; Sch, 225–227). Luterilainen kristillisyys edellyttää siten itsensä kieltämistä, oman tahdon (‘vanhan ihmisen’) nujertamista. Tästä juontuu luterilaisuuden avainidea: on tunnettava itsensä, jotta voisi itsensä kieltää. Ei ole oleva omaa tahtoa, on vain Luojan tahto, jota ihmisten täytyy oppia noudattamaan.

Lutherin kasvatustajatteluksessa päällimmäisenä on siten *itsekasvatus*. Ihmisen on opittava tuntemaan itsensä ja oma syntisyytensä. Perisyntien kautta kaikki ihmiset olivat sisimmältään pahoja, ja siksi kristityn elämäntehtävänä oli tukahduttaa itsessään asuva vanha ihminen, “vanha Aatami”, jotta hän olisi näin valmis vastaanottamaan jumalaisen vanhurskauden. Kristillinen elämä näyttäisi Lutherin mukaan rakentuvan kokonaisuudessaan tämän periaatteen varaan.

Kristillinen elämäntapa

Vuonna 1520 julkaistua tutkielmaa *Kristityn vapaus* pidetään yhtenä tärkeimmistä Lutherin kirjoituksista (ks. Kiviranta 1981). Se alkaa Paavalin esittämällä ja näennäisesti keskenään ristiriitaisilla väittämällä (KV, 489):

*Kristitty on riippumaton ja vapaa kaikesta eikä kenenkään alamainen.
Kristitty on velvollinen palvelemaan kaikessa ja on jokaisen alamainen.*

Tämä väitepari on avain Lutherin kristilliseen ihmiskuvaan, hän näet katsoo, että molemmat väittämät pitävät paikkansa. Miten tämä on mahdollista? Kuten sanottua, Lutherin mukaan ihmisellä on olemuksessaan kaksi eri puolta, hengellis-sielullinen ja ruumiillinen. Sielunsa puolesta ihminen on hengellinen ja sisällinen ihminen, lihansa puolesta ruumiillinen ja ulkoinen ihminen. Edellistä Luther nimittää myös uudeksi ja jälkimmäistä vanhaksi ihmiseksi. Paradoksi osoittautuikin vain näennäiseksi: ihmisen vapaus ja riippumattomuus liittyy hänen hengelliseen minäänsä ja palveluvelvoite ja alamaisuus taas ruumiilliseen minäänsä. Kristityn hurskaus ja vapaus liittyy vain edelliseen, eikä siihen voi jälkimmäinen millään tavoin vaikuttaa. Liioin ruumiin kautta ei voida sielua pahentaa tai kahlita. Tästä myös seuraa, ettei ulkoisilla teoilla - olkootpa miten hyviä tai pyhiä tahansa - voida vaikuttaa sielun hurskauteen. (KV, 490).

Teot eivät siis voineet ihmistä pelastaa; ei ollut olemassa niin pyhiä tekoja, että luoja olisi niiden tähden myönnettävä ihmiselle vanhurskaus. Vain hengelliseen ruumiiseen kuuluva usko saattoi ihmisen pelastaa. Toisaalta Luther ei hyväksynyt ajatusta, että teoilla ei olisi *mitään* tekemistä hurskauden kanssa. Kristityn ei ollut lupa toimia miten tahtoo. Ihmisten oli edelleen tehtävä hyviä tekoja, mutta näiden tarkoitus vain on toinen kuin mitä aiemmin oli luultu. Enää niillä ei ostettu itselle taivasosuutta. Tällaista hyvien tekojen tilikirjanpitoa Luther ei hyväksynyt, sillä muutoinhan voisi joku ihminen tehdä niin paljon ulkoisesti hyviä tekoja, että taivaallisen kirjanpitäjän olisi yksinkertaisesti pakko myöntää tälle vanhurskaus (ks. KV, 499). Tällöin ihminen asettaa

itsensä Jumalan yläpuolelle. Liioin Luther ei hyväksynyt paavinkirkossa vallinnutta käsitystä, jonka mukaan hyvien tekojen kirjo supistui kattamaan vain kirkossa rukoilemisen, paastoamisen ja almujen annon. Kaikki muut teot olivat muka turhia. Näin asia ei Lutherin mielestä ollut, ja hän itse katsoikin, että Jumalan mielisuosio voitiin saavuttaa *kaikissa toimissa*, jotka *uskossa* tehdään, puhutaan ja ajatellaan. Niinpä työnteko, käveleminen, seisominen, syöminen, juominen, nukkuminen, elannon hankkiminen itselle ja muille voivat olla hyviä tekoja. (PHT, 240–241). Jopa oljenkorren tai höyhenen nosto maasta oli hyvä teko, jos se vain uskossa tehtiin.

Mutta mitä olivat nuo uskossa tehdyt teot? Jokaisen kristityn oli oltava pappeja, ja Lutherin mukaan tämä tarkoitti myös sitä, että jokaisen ihmisen oli uhrattava, ja uhrina oli oltava oma ruumis ja sen himot (EU, 26). Ulkoisen ihmisen hillitsemiseen olivatkin omiaan paasto ja erilaiset kieltäytykset. Tämä ei kuitenkaan vielä riittänyt, sillä ihminen ei elä vain omassa ruumiissaan vaan myös muiden ihmisten kanssa. Tällöin toiminnan päämääränä pitäisi olla *muiden ihmisten palveleminen* ja hyödyttäminen. Mihinkään sellaiseen ei pitäisi ryhtyä, joka ei ole toisille hyväksi. Kristityn oli otettava esikuvakseen Jeesus, joka uhrasi koko elämänsä ihmisten pelastuksen tähden. Siksi oli oltava valmis *vapaaehtoisesti, vailla pakkoa tai toivoa vastapalveluksesta*, tekemään kaikkensa toisten ihmisten palvelemiseksi. Näin voitiin tehdä, sillä samalla tavoin pyyteettömästi Kristus oli toiminut ihmisten hyväksi, eikä oikea kristitty tarvinnut muuta kuin uskonsa. (KV, 503–504; PHT, 280). Kristillinen usko ilmeni siten ennen kaikkea lähimmäisen palvelemisessa, ja tähän pystyi yhtä hyvin niin pappi, kuningas, talonpoika kuin käsityöläinenkin.

Miksi Luther painotti nimenomaan palvelutehtävää? Tätä saattoi perustella Raamatun avulla. Niinpä ensimmäisessä Pietarin kirjeessä todetaan, että jokaisen oli palveltava toisia omalla lahjallaan (EU, 36). Ihmisillä oli syntyjään erilaisia kykyjä, joita hyödyntämällä he voivat parhaiten tehdä hyvää toisille. Taustalta löytyy myös Lutherin omaksuma ihmiskäsitys. Koska ihmisen oma tahto oli vain näennäisesti hänen omaansa, se täytyi koettaa tarkoin nujertaa. Vain tällä tavoin vanha Aatami voitiin lyödä ja näin valmistautua vastaanottamaan oikean uskon herättävä jumalainen Henki. 'Oma tahto' etsi vain omaa hyvää, joten yksi tapa nujertaa liha oli ryhtyä edesauttamaan *toisten* hyvän toteutumista. Siksi oikea kristitty asetti toisten tahdon oman tahdon edelle odottamatta kuitenkaan saavansa minkäänlaisia vastapalveluksia. Lutherille lähimmäisen rakastaminen ja palveleminen näyttääkin olleen eräänlaista hengellistä harjoitusta, jolla ihminen tukahduttaa omat mielihalunsa ja oman tahtonsa. Vasta itserakkauden kuoltua ihminen oli valmis siihen, että hänessä toteutuisi Jumalan tahto. (Ga, 189; ks. Ghisell 1987, 29; Peura 1987, 17).⁸

On tärkeää huomata, miten Luther liittää lähimmäisten hyvää edistävän palvelutehtävän osaksi hengelliselle kilvoittelulle rakentuvaa itsekasvatusta. Samalla kasvatus yleensä ja opetus-toimi erityisesti saavat oikeaan uskoon perustuvan erityismerkityksen. Uskossa kilvoittelevien on kaikin keinoin koetettava edistää muissa ihmisissä todellista kristillisyyttä (ks. Peura 1987, 18), ja koska oikean uskon viriäminen edellytti niin lain kuin evankeliumin tuntemusta, silloin luterilaisen uskonkäsityksen sisäinen logiikka suorastaan pakottaa jakamaan kristillistä yleissivistystä kaikille kansanosille. Tähän tarvittiin oma ammattilaisensa, pappi.

---

⁸ Palvelutehtävä koski myös aviopuolisoita ja ennen kaikkea lapsiaan hoitavia vanhempia. Luther tähdentää, että mies ja nainen ovat luotuja toisilleen, ja että aviosääty on Jumalan tahdon toteutuma. Lastenhoitoa hän pitikin lähinnä uskonharjoituksena, johon mieskin voi osallistua vaikkapa kapaloita peseskelemällä. (Ae 206–208).

Kirkko ja kasvatus

Paimenkirjeessään Böömin veljille Luther antaa hyvän yleiskuvan siitä, millaisena hän näki papin toimen ja millä tavoin protestanttinen pappeus erosi katolisesta pappeudesta. Siinä missä jälkimmäinen oli pappisvihkimyksen sakramentissa saanut sieluunsa ikuisen jäljen, siinä edellinen nähtiin vain sanan julistajana ja opettajana. Katolinen pappi oli kirkollisten toimitusten suorittaja, ja nuo toimitukset olivat aina pyhiä riippumatta siitä, millainen ihminen pappi arkielämässään oli. Luther näki asian toisin. Hänen mielestään jokainen kasteen saanut seurakuntalainen pystyi suoriutumaan kaikista papin toimista. Tästä huolimatta oli hyvä valita joku uskova ja opettamaan kykenevä hoitamaan saarnavirkkaa ja siihen kuuluvia muita tehtäviä, joita olivat kaste, siunaus, rukouksen pito ja oikean opin tulkinta. (PBV, 17, 52–53 ja 66; Arffman 1993, 76). Näin Luther mitätöi Rooman kirkon käytännön, jonka mukaan papin päätehtävänä oli pitää kanonisia hetkiä ja toimittaa messu-uhri, kun taas diakoni huolehti evankeliumin ja epistolan lukemisesta. Raamatun vedoten Luther korosti, että papin tehtävänä oli saarnaten opettaa ja diakonin oli taas huolehdittava kirkon varojen jakamisesta köyhille. Pappeus toteutui vain opetustehtävän kautta. (KBV, 474–478; Arffman 1994, 215).

Rooman kirkossa vallitsi oppi häviämättömistä ominaisuuksista (*characteres indelebiles*), jotka liittyivät ihmiseen hänen saadessa pappisvihkimyksen. Juuri tästä syystä papiksi vihkimistä pidettiin yhtenä sakramenteista. Tästä myös seurasi, että vihitty pappi ei koskaan voinut palata takaisin maallikkojäsenen asemaan. (KA, 324). Luther torjui tämän käsityksen jyrkästi. Hänen mukaansa seurakuntalaisilla oli oikeus valita papin virkaan soveliaimmaksi katsomansa henkilö. Tähän ei tarvittu paavin tai piispan suostumusta. Vastaavasti pappi voitiin erottaa virastaan, minkä jälkeen hänen asemansa ei millään tavoin poikennut muista seurakuntalaisista. (KA, 323–324; KBV, 478).

Luther tähdensi, että Raamatun mukaan kaikkia kristittyjä oli samalla pidettävä pappeina, *jokainen kristitty oli jo kasteessa tehty sanan palvelijaksi*. Siksi itse kullakin oli oikeus ryhtyä toimittamaan papin tehtäviä, jos tarve niin vaatii ja jos muut seurakuntalaiset hänet tähän tehtävään valitsivat. Sitä Luther ei sen sijaan hyväksynyt, että kuka tahansa ja milloin tahansa ilmoittautuisi papiksi. Ensinnäkin oli vältettävä turhia riitoja. Jos papillisia tehtäviä hoitamaan oli jo ehditty valita joku toinen, tällöin ei enää saanut valita rinnalle toista pappia. Tämän Luther uskoi johtavan vain epäjärjestykseen. Tilanne oli tosin kokonaan toinen, jos papiksi valittu osoittautui kykenemättömäksi hoitamaan tehtäviään. Seurakunnalla olikin oikeus vaihtaa keho pappi parempaan, sillä saattoihan epäkelpo seurakunnan johtaja vaarantaa muiden taivasosan. Toisena vapaata pappeutta rajoittavana tekijänä Luther pitikin soveltuvuutta toimia kyseisessä virassa. Tässä hän vetosi Paavaliin, joka kehotti jättämään seurakunnan palvelijan tehtävät niille, jotka olivat paitsi uskollisia myös *soveliaita opettamaan* (2. Tim. 2:2). Kyse ei siis enää ollutkaan taivaisen ja maallisen elämän silloittavasta mystisluontoisesta toimesta vaan silkasta opetusvirasta. Pappina toimivalta ei vaadita pään ajelua, voittoa tai papiksi vihkimistä. Sanan palvelijalta ei vaadittu muuta kuin opetustaitoa. (KBV, 477; PBV, 62–67).

Papista tuli näin opetuksen ammattilainen ja vastedes hän erosi muista seurakuntalaisista vain saarnatehtävänsä osalta. Kyse oli Sanan virasta, jossa oli opetettava niin lakia kuin evankeliumia. Kumpaakaan näistä ei saanut laiminlyödä. Luther vertaakin papin työtä lääkäriin. Ei ole mieltä

esitellä ja osoittaa pelkästään taudin syytä; vastaavasti ei ole mielekästä keskittyä pelkkään hoito-työhön. Nämä molemmat on yhdistettävä. (LJE, 104). Kaikki eivät kuitenkaan voineet tulla pa-peiksi. Kirjeessään Timoteukselle Paavali näet huomautti, ettei naisia saa päästää saarnaamaan. Liioin he eivät saaneet käyttää kalliita vaatteita ja heidän tuli olla miehilleen kuuliaisia. (EU, 33) Hengelliselle säädylle asetettua selibaattisäädöstä Luther piti silkkana ihmisoppina, jota hän mo-noon otteeseen kitkerästi arvostelee (KBV, 466; PP, 570–571; IK, 105; Sch, 239–230; KJK, 159–161). Avioitumiskieltoa oli perusteltu sillä, että näin toimien ihmiset saattoivat maallisista huolista vapaina paremmin keskittyä pyhän virkansa hoitamiseen. Tätä harhakäsitystä Luther piti jopa lopunajan merkinä. Olihan näet Paavali varoittanut kirjeessään Timoteukselle, että viimeis-ten aikojen lähestyessä jotkut olivat luopuva uskosta. Pahojen henkien johdattamana nämä uskonsa menettäneet luottivat tekopyhiin valehtelijoihin, jotka *kielsivät menemästä naimisiin ja nautti-masta syötäväksi tarkoitettuja ruokia* (1 Tim 4: 1–4; KBV, 462; ks. myös EU, 33–34). Tätä Paa-valin toteamusta Luther tulkitsi niin, että avioliiton kieltäessään Rooman kirkko ei vain toimi vas-toin Raamatun sanaa vaan täyttää jopa annetun ennusmerkin. Ja tuon ennustuksen mukaan teko-pyhiksi valehtelijoiksi osoittautuivat paavi ja hänen kannattajansa.

Avioliitto ja kasvatus perheessä

Selibaattisäädöksen kritiikkiä ei kuitenkaan voida selittää pelkästään sillä, että se tarjosi oivan ta-van puolustautua paavillista ylivaltaa vastaan. Luther nimittäin hylkäsi kokonaan tuolloin vallin-neen ajatuksen, jonka mukaan avioelämä olisi vähäarvoisempaa kuin esimerkiksi luostareissa har-joitettava pidättyvyys. Edellyttiään luomistyössä laadittu tarkoituksenmukaisuus, että mies ja nai-nen avioituivat. Lisäksi ihmiset voivat näin tyydyttää tarpeensa hyväksyttävällä tavalla, mikä taas vähensi haureuden harjoittamista. Luther myös tähdensi, että vastoin yleistä luuloa avioliiton ei tarvitse jäädä hetken iloksi ja loppuelämän suruksi. Oikein asennoitumalla se tarjoaa onnen koko loppuelämäksi, ja tämän onnen ruumiillistumana on karttuva lapsikatra. (Ae, 204–212; IK, 106; VK, 48–49; Marius 1999, 260–261; Oberman 1989, 274.) Avioliitto näyttyy Lutherille siten myönteisenä ja Jumalalle otollisena järjestelyinä.⁹

Avioeroa Luther ei hyväksy. Hänen mielestään on parempi sallia jopa kaksinnaiminen kuin myöntyä avioeroon, sillä Kristuksen sanojen mukaan eroaminen oli mahdollista vain huoruuden tähden. Toisaalta Luther ei pitänyt järkevänä estää ottamasta uutta puolisoa erotetun tilalle. Tämä saattoi tulla kyseeseen myös siinä tapauksessa, jos puoliso oli lähtenyt omille teilleen. Näin var-sinkin silloin, jos poislähtenyt ei olisi tosiuskovainen vaan pelkkä nimikristitty. (KBV, 469–470; Oberman 1989, 284–289.) Aviopuolisoi-ta Luther opastaa Pietarin ensimmäisessä kirjeessä an-ne-tun ohjeen mukaisesti. Vaimon oli oltava kuuliainen, vaikka mies olikin uskonon. Lisäksi naisten piti koristautua vain hengellisin somistein. Vastaavasti miesten oli kärsittävä ja siedettävä vaimo-jansa. Aviopuolisoiden täytyi siten olla Kristuksen tapaan keskenänsä nöyriä, kärsivällisiä ja ystä-vällisiä. (EU, 36.)

---

⁹ Tästä huolimatta Luther ei pidä avioliittoa synnittömänä, sillä Aatamissa olivat liha ja veri turmeltuneet. Liioin ei ollut mahdollista synnittömästi täyttää avioliittovelvollisuuttaan. Ihminen on synnissä siinnyt ja syntynyt. Lutherin mukaan Jumala kuitenkin salli aviovelvollisuuden täyttämiseen liittyvän synnin, sillä se oli välttämättömyys, joka ei voinut olla toisin. Niinpä Luther piti aviojärjestystä hyvänä, sillä olihan se Jumalan säätämä ja kaikessa synnilli-syydessäänkin hyvää tuottava ja siunauksellinen. (Ae, 214; KK, 221).

Luther pitää avioliittoa oikealle kristillisyydelle aivan erityisen otollisena, sillä sen piirissä Jumala synnytti omasta ruumistaan uusia sieluja ja antoi ne vanhempien hoivattavaksi ja kristillisyyteen kasvatettavaksi. Luther tähdentääkin, että *evankeliumia julistavat vanhemmat ovat lapsensa apostoleita, piispoja ja kirkkoherroja*. Pienen lapsen uskontokasvatus oli siten annettu vanhempien tehtäväksi. Ei siis ihme, että Lutherin mielestä suurin ja jaloin valta maailmassa on vanhempien valta lapseen nähden. (Ae, 212; IK, 98–99, 105.) Näin ollen vanhempien hengellinen ja maallinen ylivalta juontui heidän kasvatustehtävästään käsin. Luther jopa väitti, että *kaikki* valta on johdettavissa perheen piiriin kuuluvasta kasvatusvastuusta (IK, 93). Niin kirkollisen kuin maallisenkin esivallan perimmäisenä tarkoituksena oli edesauttaa kristityksi kasvamista.

Lutherin mukaan lapset olivat avioliiton siunaus. Lasten siunauksellisuuden Luther esittää kuitenkin erikoislaatuisella tavalla: nämä ovat vanhemmilleen eräänlaisia uskonharjoituksen välikappaleita, joissa he voivat toteuttaa kristillisiä hyveitä. Taustalta löytyy ajatus ihmisolemuksen kaksinaisuusluonteesta, jakautumisesta ruumiiseen ja sieluun. Siinä missä edellinen on katoavaista ja heikkoa, siinä jälkimmäinen on ikuista ja vahvaa. Sielu on jumalaista alkuperää, ja Jumalalle taas ei ole mikään niin mieluisaa kuin sielujen pelastus. (Ae, 212.) Tästä syystä vanhempain kasvatustekoja voitiin hyvin rinnastaa hartauden harjoittamiseen. Lasten kasvatuksen tärkeyttä korostaessaan Luther vetosi Raamatun antamaan todistukseen. Siinä isät oli velvoitettu opettamaan lapsilleen Herran teoista ja säädöksistä (Psalmi 78: 5–8). Tästä syystä neljäs käskykin vaati lapsi kunnioittamaan vanhempiaan jopa siinä määrin, että tottelematon lapsi voitiin tuomita kuolemaan (5 Moos. 21: 18–21). Vanhempien tehtävänä oli vaalia ja kasvattaa lapsiaan, sillä villi nuoriso ei itse kyennyt itseään opettamaan ja holhoamaan. Kokeneempina vanhemmat tiesivät, mikä on lapselle hyväksi. Isän ja äidin oli kasvatettava lapsensa niin, etteivät nämä kiinnity maalliseen hyvään. Tämä edellytti lapsen tahdon nujertamista; lasten oli kasvettava nöyriksi ja hiljaisiksi. Ruumiillisiin rangaistuksiinkin oli hyvä tarpeen tullen turvautua. Lutherin mukaan lasten oikea kasvattaminen riitti jo sinällään takaamaan vanhempiensa autuuden. Oman lapsen ohjaaminen Jumalan pelkoon oli hyvä teko vailla vertaa. Vastaavasti lapsen kasvatuksen laiminlyönnistä oli rankaisuna kadotus. (PHT, 290–294; SPN 233–234; IK, 99.)

Vanhempien asettaminen esivalta-asemaan lapsiin nähden näyttäisi olevan ristiriidassa sen ajatuksen kanssa, että jokainen saattoi tulla autuaaksi vain omassa uskossaan. Miten oma usko oli saavutettavissa, jos lapsen täytyi kyselemättä alistua vanhempien auktoriteetin edessä? Nyt on kuitenkin pidettävä mielessä, että Lutherille uskon vastaanottaminen edellytti 'vanhan ihmisen' voittoa, siis itsekkään ja pahaan taipuvaisen oman tahdon tukahduttamista. Siksi vanhempien oli voitettava hellämielisyytensä ja säälintunteensa opastaessaan lapsiaan kohden oikeaa uskoa. Luther ei siis katsonut, että lapsen oli toteltava vanhempiaan siksi, että he olivat vanhempia, vaan siksi, että heidän tehtäväkseen oli annettu lapsen johdattaminen oikeaan uskoon. *Kasvatuksen päämäärä oli lapsen sielun pelastuminen*, joten kasvatustehtävän laiminlyönti oli paholaiselle otollinen teko ja suuri synti. Vanhempien ja ennen kaikkea isän ehdoton ylivalta sisälsi näin raskaan vastuun. Voiko lapsi jättää tottelematta? Kyllä, jos vanhemmat pakottivat rikkomaan kolme ensimmäistä käskyä (PHT, 294). Tässä mielessä alistumisen ei tarvinnut olla täydellistä.

Koulutus ja kristinusko

Nuorisosta huolehtimista Luther piti ihmiselämän pääasiallisena tarkoituksena. Tärkeintä oli opettaa Raamatussa annettua Jumalan sanaa, sillä uskon voi saada vain ulkoisen sanan välityksellä (Sch, 236–238.) Tämä tehtävä oli niin tärkeä, ettei sitä voitu jättää yksinomaan kotien tai pappien tehtäväksi. Tarvittiin erityisiä opetuslaitoksia, joissa vaalittaisiin puhdasta sanaa. Lutherin kirjoituksista löytyykin kolme koulutuksen tasoa: kristillisen yleissivistyksen tarjoava kansanopetus, eteville pojille tarkoitettu oppikoulu ja korkeinta opetusta antava yliopisto.

Kuten edellä kävi ilmi, Lutherin mielestä mikään ulkonainen synty ollut niin raskas kuin lasten kasvatuksen laiminlyöminen. Vaikka Raamatussa lasten opetus oli annettu vanhempien ja ennen kaikkea isien tehtäväksi, Luther ulotti tämän kasvatustasovollisuuden koskemaan myös neuvosherroja ja ylipäätään maallista esivaltaa. Heidän oli pidettävä huolta nuorison kasvattamisesta jo yksin siitä syystä, ettei kaikilla vanhemmilla ole riittävästi halua, taitoa tai aikaa tätä velvollisuuttaan täyttää. Erityisen ongelmaryhmän muodostivat köyhien perheiden lapset ja orvot. Edellisten vanhemmat joutuvat kuluttamaan kaiken aikansa elannon hankkimiseen pesueelleen, jälkimmäisillä taas ei ole lainkaan vanhempia, jotka huolehtisivat lasten kasvatuksesta. Tällaisessa tilanteessa esivallan apu oli enemmän kuin tarpeen. Luther katsoi, että ilman kasvatusta lapsesta ei tule mitään hyvää. Opetusta ja huolenpitoa vaille jääneet olivat 'myrkkynä ja saastana' toisille lapsille, minkä seurauksena koko kaupunki oli ajautuva turmioon. (SPN 234–235; ks myös IK, 98–99; VK, 24.) Tästä syystä täytyi perustaa yleisiä kouluja, joissa laiminlyöty nuoriso voisi saada asianmukaista ohjausta ja opetusta. Piittaamattomuus saattoi kostautua ankarasti, mistä olivat todisteena Sodoman ja Gomorran täydellinen tuhoutuminen.

Vaikka kasvatuksen ensisijaisena tavoitteena oli sielujen pelastaminen, perustettavista kouluista saattoi olla kaupungille ja esivallalle muutenkin hyötyä. Kunnan opetuksella voitiin näet kasvattaa kelpo kansalaisia, siis taitavia ja järkeviä porvareita ja virkamiehiä. Luther muistuttaa, että muinaisessa Rooman kaupungissa jokainen sotamieskin oli oppineempi kuin Saksan maan piispat, papit ja munkit yhteensä. Sama päti myös kääntäen: ilman kasvattajia ja opettajia kansasta ei voitu tehdä kunnollista. (SPN 236–237.) Toimeen oli pakko tarttua, sillä Jumala ei puuttunut maailman tapahtumiin, jos ihmisillä vain oli mahdollisuus selvittää kohtaamistaan ongelmista muilla hänen antamallaan keinoilla. Ihmeitä oli siten turha odottaa. (SPN 236.) Miesten oli osattava hallita maata ja kansaa ja vaimojen oli osattava kasvattaa ja hoitaa perhettään, lapsiaan ja palvelijoitaan. Näihin tehtäviin oli annettava opastusta, ja siksi Luther ehdottikin perustettavaksi kouluja niin poikia kuin tyttöjäkin varten. Siellä heille annettaisiin tietoja ja taitoja, joiden avulla he oppisivat mukautumaan maailman menoon Jumalan pelolla ja erottamaan mikä ulkoisessa elämässä on tärkeää ja mikä taas vahingollista. Näin he oppisivat myös neuvomaan ja hallitsemaan muita. (SPN 243–245; Sch, 219.) Kaikille kansalaisille tarkoitettuja kouluja ei Lutherin kehotuksesta huolimatta perustettu. Opetus täytyi siis järjestää muulla tavoin.

1520-luvun lopulla tehtiin vaaliruhtinaan toiveesta tarkastusmatkoja Wittenbergin seurakuntaan, joiden aikana Lutherille valkeni ihmisten tietämättömyys kristinopin sisällöistä. Hän laatikin heti lyhyen kokonaisuesityksen keskeisistä kristillisen uskon kohdista, ja tämä *Vähä katekismuksen* nimellä tunnettu oppikirja julkaistiin vuoden 1529 alkupuolella. Se ilmestyi ensin seitsemänä tauluna, jotka oli tarkoitettu ripustaa seinälle luettavaksi. Kenties juuri tästä syystä esitystyö on

tavattoman tiivis. Kirjamuotoon painetussa versiossa katekismustekstiin liitettiin huoneentauluksi kutsuttu raamatunlauseiden kokoelma. (Pirinen 1984, 10–12; ks. myös Kittelson 1996, 248–251.) Teos oli laadittu erityisesti kotikasvatusta silmällä pitäen, ja siinä esitetään kristillisen opin keskeiset kohdat ja annetaan lyhykäisiä ohjeita maallisen elämän järjestämiseksi. Samalla Luther määrittää kristillisen yleissivistyksen minimioppimäärän: kristityn oli osattava kymmenen käskyä, Isä meidän -rukous, uskontunnustus sekä tunnettava kasteen, ripin ja ehtoollisen sakramentit. Esitys on laadittu kysymysten ja mallivastausten muotoon ja sen tarkoituksena oli helpottaa paitsi perheensien myös pappien opetustyötä. Luther tähdensi, että opetuksessa kannatti sekaannusten välttämiseksi pysytellä aina samoissa sanamuodoissa. Kun *Vähä katekismukseen* sisältyvä minimioppimäärä oli saavutettu, kuulijoiden ymmärrystä voitiin laajentaa ja rikastaa *Ison katekismuksen* avulla. (VK, 21–23; IK, 64–68.) Näillä kahdella oppikirjalla luotiin perusta luterilaiselle kansanopetukselle.

Kristillisen kasvatuservelvällisuuden täyttämiseen liittyy myös Lutherin osoittama kiinnostus korkeampaa opetusta, nimittäin oppikoulua ja yliopistoa, kohtaan. Näiden kummankin oli edistettävä oikean uskon leviämistä, joskin Luther pitää tärkeänä tyydyttää myös maallisen esivallan koulutustarpeita (KjK, 183). Ymmärrettävää kyllä, hän oli eniten huolissaan *kristillisestä kasvatuksesta*, ja siksi hän keskittyy tarkastelemaan juuri tätä aihepiiriä. Avainkysymys kuuluu: miten voitaisiin kouluttaa päteviä sananjulistajia? Luther korosti omakohtaisesti tavoitetun uskon tärkeyttä, ja tämä ajatus on löydettävissä myös Lutherin korkeampaa opetusta koskevissa kirjoituksissa. Hän näet tähdentää, että opiskelijoiden on perehdyttävä latinan lisäksi kreikkaan ja hepreaan. Selvästikin hänellä on mielessä papin toimeen liittyvät tiedonalat. Olihan nimittäin niin, että *pyhiin kielten tuntemus salli itsekunkin perehtyä omaehtoisesti* pyhiin teksteihin. Näin voitiin Raamatun sanoma säilyttää vääristymättömänä ja välittää se puhtaana muille seurakuntalaisille (SPN 237–243; ks. myös Haikola 1997, 126). Luther korostaakin, miten tärkeää on pitää huolta koululaitoksesta ja yliopistoista, sillä takasihan se oikean uskon säilymisen. Oman aikansa keinoa koululaitosta hän pitää kerrassaan paholaisen juonena, jolla tämä yritti tukahduttaa oikean opin (SPN 233). Siksi oli luovuttava myös vanhalle koulujärjestelmälle ominaisesta pamppupedagogiikasta. Ankaran kurinpidon sijasta oli keskityttävä opetuksen laadun kohottamiseen. (SPN 245–246.) Raakalaismaisilla otteilla saatiin opiskelijat vain inhoamaan opeteltavia asioista.

Vaikka oppikoulu ja yliopisto palvelivatkin myös maallisia tarpeita, *Lutherille* tärkeintä oli oikeiden kristittyjen ja ennen kaikkea uusien sananjulistajien kouluttaminen. Korkeamman koulutuksen järjestäminen jäi lopulta Melanchtonin tehtäväksi, joten Lutherin sivistyshistoriallinen anti liittyykin lähinnä kansanopetuksen ja ennen kaikkea lukutaidon edistämiseen.

Työ kutsumuksena

Luther oli vakaasti sitä mieltä, että työnteko kuului olennaisena osana ihmisluontoon. Olihan Aatamillekin jo ennen syntiinlankeemusta annettu tehtäväksi istuttaa, viljellä ja suojella paratiisia. (KV, 500; Kjellberg 1994a, 171–173; Marius 1999, 434.) Jo pelkästään ravinnon saamiseksi ihmisen täytyi tehdä työtä. Kristityille kuuluva yleisen pappeuden idea oli katolisessa kirkossa korvattu käsityksellä hengellisen säädyn erityisluonteesta. Lutherin mukaan kristillistä kilvoittelua saattoi harjoittaa yhtä hyvin hengellisissä kuin maallisissakin askareissa (ks. Gremmels 1981), sillä

olihan ihmistä nimenomaan käsketty tekemään elantonsa eteen työtä. Lisäksi se piti ihmiset poissa pahasta joutilaisuudesta. (IM, 80–81.)

Työn ja uskonnon niveltämisessä Luther tukeutui apostoli Paavaliin. Toisessa kirjeessään tesalonikalaisille tämä oli näet kehottanut seurakuntalaisia nuhtelemaan niitä, jotka elivät joutilaisuudessa eivätkä elättäneet itseään omalla työllään. Jos nämä eivät tahtoneet tapojaan korjata, muiden seurakuntalaisten oli heitä kartettava. Lutherin mukaan tällä perusteella voitiin arvostella myös tuolloista hengellistä säätyä. (EU, 33.) Etenkin kerjäläismunkistot elivät kokonaan toisten ihmisten työn hedelmistä. Joutilaisuutta Luther ei siis hyväksynyt (VSK, 132–133). Hän jopa esitti, että liian runsaaksi kasvanutta pyhäpäivien lukua olisi rajoitettava. Itse asiassa riittäisi hyvin, että pyhäpäiväksi jätettäisiin pelkästään sunnuntai, sillä ylimääräiset pyhäpäivät eivät edistäneet ihmisten hartautta vaan pikemminkin päinvastoin. Työstä joutilaina niitä käytettiin lähinnä laiskotteluun ja kaikenlaisten paheiden harjoittamiseen. (KA, 363; Kjellberg 1994a, 174–175.)

Lukuisten pyhäpäivien lisäksi Luther vastusti myös kerjäläismunkistoja ja pyhiinvaelluksia. Turhan joutenolon lisäksi näihin liittyi toinenkin vakava ongelma: kuljeskeleva kerjäläisyys. Luther toteaaakin ykskantaan, että kaikenlainen kerjääminen olisi kristikunnassa kokonaan kiellettävä. Kenenkään ei nimittäin tarvitsisi kerjätä, jos kukin kaupunki pitäisi huolta omista köyhästään. Vie-raita kerjäläisiä ei saisi suvaita olivatpa nämä sitten kerjäläismunkkeja, toivoretkeläisiä tai muita vastaavia. Paikkakuntakohtainen köyhäinhoito auttaisi myös selvittämään, ketkä oikeasti tarvitsevat apua ja ketkä taas eivät. (KA, 368).¹⁰

Kaikki työ ei samalla tavoin sopinut kaikille, sillä ihmisillä oli luontojaan erilaisia kykyjä ja taitoja. Raamattuun viitaten (1. Kor.12:5–6) Luther toteaaakin, että armolahjat ovat moninaiset ja eri tavoin jaetut. (PBV, 81.) Koska ihmisille oli annettu erilaisia lahjoja, oli ikään kuin ennalta määrätty, mille elämäneläälle heidän kykynsä parhaiten soveltuisivat. Luther ei siten katsonut, että ihmiset olisivat maallisten askareiden osalta tasa-arvoisessa asemassa keskenään (TK, 162; Hailkola 1997, 128; Kjellberg 1994b, 519). Tästä huolimatta lahjojen eroavuudet eivät saaneet synnyttää eripuraa ihmisten välille. Apostoli Paavalikin oli verrannut ihmisyyhteisöä ruumiiseen, joka koostui eri jäsenistä (1 Kor 12:12–31). Siksi ei ollut hyväksi, jos jäsenet halusivat toinen toisiaan vahingoittaa. Päin vastoin, niiden oli palveltava toisiaan. Tieto, valta ja asema tekivät ihmisistä kuitenkin ylpeitä ja aiheuttivat kiistaa ja riitaa. Siksi vain rakkaus pystyi rakentamaan, sillä se ei etsinyt omaa vaan toisten hyvää. Rakkauden voimalla ihmiset pystyivät käyttämään lahjojaan toistensa palvelemiseen. Luther näyttää jopa ajatelleen, että erityislahjojen synnyttämä ylpeys ja näyttämisen halu olivat keinoja ihmisten koettelemiseksi. Oikea kristitty ei lahjojensa vuoksi halunnut muita halveksia, väheksyä, tuomita, vihata, kadehtia tai antautua muutoin pahuuden valtaan. *Ihmisten oli palveltava toisiaan rakkaudessa hyödyntäen niitä lahjoja, joita hänelle on enimmin suotu.* (Ga, 191-192; ks. Kjellberg 1994b, 519; Tanskanen 1990, 170).

Lutherin mukaan Jumalaa voi palvella yhtä hyvin aviosäädystä kuin harjoitettaessa maanviljelyä tai käsityötä. Tärkeintä on, että toimet tehtiin uskossa ja lähimmäisen etua ajatellen. Samalla tavoin kristitty saattoi harjoittaa hurskautta palvelemalla esivaltaa. Luther tosin tähdentää, että palvelun täytyy olla vapaaehtoista. Niinpä toimesta oli voitava luopua, jos sen hoitaminen ei enää ole

---

¹⁰ Lutherin mielestä köyhäinhoidon tarkoituksena ei ollut tarjota puutteenalaisille hyvää elintasoja. Oli näet kyllin, etteivät köyhät kuole nälkään eikä pakkaseen. Jos joku tahtoi saada elämässään enemmän, hänen oli yritettävä sitä omalla työllään itselleen hankkia. Kenelläkään muulla ei ollut oikeutta elää toisten tavaroista kuin virkaansa valitujen saarnaajien ja hallitsevien pappien, kuten Paavali (1 Kor 9:14) oli kirjeessään opettanut. (KA, 369).

välttämätöntä. (ME, 80.) Tällä tavoin raja hengellisen ja maallisen säädyn välillä katoaa olemattomiin. Myös maallisia ammatteja voitiin pitää Jumalan palvelemisena. Hurskautta ja siihen liittyvää muiden ihmisten palvelemista saattoi harjoittaa yhtä hyvin pappina kuin pyövelinä. Ammatista tuli näin tosikristitylle kirjaimellisesti 'kutsumus'. (Kjellberg 1994a, 168-169.) Ollakseen hyvä ihmisen oli tehtävä työtä.

Usko ja esivalta

Luther katsoi, että ihmiset eivät voineet elää yhteiskunnassa, jossa kaikki ovat samanarvoisia. Esivaltaa tarvittiin suojelemaan hyviä ihmisiä. Luther itse toteaakin kaupankäyntiä ja koronkiskontaa käsittelevässä kirjoituksessaan, ettei pahoja laiskurivatsoja tarvinnut sietää. Muutoin he käyttäisivät evankeliumiin uskovien ihmisrakkautta hyväkseen ja ottaisivat petoksella ja valheella itselleen kaiken. Juuri tällaisten epäkristillisten ihmisten varalle tarvittiin maallista valtaa, joka pakotti pahat toimimaan oikealla tavalla. Maantiet oli pidettävä puhtaina rosvoista ja maassa oli pidettävä voimassa rauha ja oikeus. Maallisen vallan oli annettava käyttää miekkaansa, jottei kukaan voisi tehdä vääryyttä tarvitsematta pelätä rangaistusta. Esivallan miekan oli oltava punainen ja verinen, sillä ”maailma tahtoo olla paha, sen tähden miekka on Jumalan vitsa ja kosto.” (KK, 223; MK, 551: ks. myös Martikainen 1984, 182.) Esivalta laittoi kuriin pahantahtoiset lurjukset, jotka olivat valmiita varastamaan, valehtelemaan, tekemään petoksia ja lietsomaan sotia. Siksi maallinen hallitus oli todellinen Jumalan lahja, jota ihminen itse ei voinut järjellään ja omilla voimillaan saada eikä ylläpitää, ja siksi myös esivallan vastustaminen oli nousemista itseään Jumalaa vastaan. (EU, 27; TK, 148–152; VSK, 116; IC, 507–509; ks. Haikola 1997, 147-150.) Ruhtinaita ja maallista esivaltaa tarvittiin ”ruumiin ravinnon, suojan ja rauhan saamiseksi täällä maan päällä” (IK, 161–162; IC, 521.) Näin esivalta oli kristillisen elämän kannalta yhtä tärkeä kuin ilma, vesi tai auringon valo.

Oikea kristitty ei Lutherin mielestä tarvinnut lakia eikä maallista hallitusta. Kristittyjä oli kuitenkin olemassa vain vähän ja kastettujenkin joukossa enin osa eli epäkristillisesti. Niinpä kristikunnan rinnalle oli asetettu toinen valtakunta, maallinen esivalta. Kesy ja nöyrä eläin – so. toskristitty – ei kahleita ja köysiä tarvitse. Sen sijaan villi ja vahingollinen eläin oli laitettava kahleisiin, ettei se voisi purra ja repiä luontonsa mukaisesti. (ME, 72-75; ks. myös PHT, 249–250.) Uskoa vaille jääneet ihmiset tahtoivat edistää pelkästään omaa hyvänsä ja tuottivat näin muille vahinkoa.

Suojelu ei ole ainoa syy, miksi hyvien täytyy alistua maallisen vallan alaisuuteen, sillä kristityn oli aina oltava valmis palvelemaan toisia. Siksi hänen on tehtävä myös sellaista, mihin hänen ei olisi pakko suostua, mutta joka on tarpeen ja hyödyksi lähimmäisiä ajatellen. Koska maallisen esivallan miekka on välttämätön rauhan säilyttämiseksi, syntien rankaisemiseksi ja pahantekijöiden hillitsemiseksi, kristityn suoranaisena velvollisuutena oli alistua maallisen hallituksen alaisuuteen. Niinpä hän maksaa nurkumatta veronsa ja kunnioittaen palvelee esivaltaa ja toimii kaikin tavoin valtiovallan edun mukaisesti. Kristitty ei tee näin edistääkseen omaa hyvänsä vaan siksi, että toiset tarvitsevat esivaltaa suojelijakseen. (ME, 75–76; Haikola 1997, 163).¹¹

---

¹¹ Luther tähdentää, että totisten kristittyjen oli oltava hyvänä esimerkkinä myös siitä syystä, ettei evankeliumia syytettäisi kapinan lietsonnasta. (ME, 75–76). Uuden opin levitessä olivat näet jotkut käsittäneet kristityn vapauden

Lutherin mukaan *kristityn oli autettava ja palveltava maallista hallitusta* ja oltava tälle paitsi hyödyllinen myös tarpeellinen. Vaikka kristitty ei tarvinnut esivaltaa, oli toimittava niin, että esivalta tarvitsi kristittyä. (ME, 76.) Tähän liittyy kuitenkin omat ongelmansa, sillä Raamatun opeukset näyttivät olevan osittain ristiriidassa maallisen vallankäytön kanssa. Olihan Kristus nimenomaan opettanut vastustamaan paha (Matt 5:39). Lutherin mukaan tämä ei kuitenkaan kieltänyt käyttämästä maallista miekkaa ja näin rankaisemasta väärintekijöitä. Luther kirjoittaaakin, että “jos huomaat puuttuvan teloittajaa, oikeudenpalvelijaa, tuomaria, valtiasta tai ruhtinasta ja pidät itseäsi sopivana, on sinun tarjouduttava virkaan, ettei välttämättömän tarpeellinen virka heikkene tai joudu halveksituksi tai häviöön”. (ME, 77).

Tämäkään ei vielä Lutherille riittänyt. Roomalaiskirjeeseen (13:1) ja ensimmäiseen Pietarin kirjeeseen (2:13) viitaten hän tähdensi, että koska Jumala oli säätänyt maalliselle hallitukselle kuu-luvan rankaisuvallan pahojen rankaisemiseksi, hurskaiden suojelemiseksi ja rauhan säilyttämiseksi, silloin sotaakin oli pidettävä Jumalan säätämänä. “Mitä muuta sota on kuin väärän ja pahan rankaisemista? Miksi käydään sotia, jollei rauhan ja kuuliaisuuden saavuttamiseksi?” (VSK, 107). Tämä on merkillepantava toteamus, sillä siinä oikeutetaan sodan olemassaolo ja siten epä-suorasti velvoitetaan kristittyjä tarttumaan aseisiin ja seuraamaan johtajiaan. Sodasta tulee samalla eräänlaista uskonharjoitusta, sillä nujertuihan silloin oma tahto jotta Jumalan tahto toteutuisi. Miekka on Jumalan työkalu, joten sitä käyttävä ja sillä surmaava käsi “ei olekaan enää ihmiskäsi, vaan Jumalan käsi, ja Jumala, ei ihminen, hirttää, teila, mestaa, surmaa ja sotii. Nämä kaikki ovat hänen tekojaan ja tuomioitaan.” Tässä mielessä myös sotilaan ammatti oli kristitylle sovelias. (VSK, 108, 110; ks. myös SRV, 39–40).

Huomattakoon, että Luther suorastaan velvoittaa kristittyjä työskentelemään esivallan hyväksi. Muutos entiseen on silmiinpistävä: Rooman kirkossa uskollisuutta oli osoitettava kirkollista hierarkiaa ja viime kädessä paavia kohtaan (Sch, 220–223); Luther taas edellyttää, että ihmisten on oltava uskollisia paitsi uskollen myös maalliselle esivallalle. Tämä oli tarpeen jo yksinomaan siitä syystä, että itsensä alistaminen vaikutti tervehdyttävästi ihmisen luontoon. Mursihan se ’vanhalle ihmiselle’ ominaisen itsekkään oman edun tavoittelun. Oma tahto on nujerrettava, mikä onnistuu mainiosti alistumalla nurisematta johtajien tahtoon.¹² Yhteiskuntajärjestyksen ylläpidosta tuli näin tärkeä osa kristityksi kasvamista.

Luther kasvatuksen maailman muotoajana

Maailma näyttäytyi Lutherille todellisena koko elämän kouluna. Ihmisille oli asetettu tehtäväksi opiskella Jumalan sanaa, jotta he voisivat näin mukautua hänen tahtoonsa. Koko ihmiselämä oli opiskelua ja lopputentissä itse Jumala oli tutkiva, miten hänen sanaansa oli kuunneltu, opittu ja kunnioitettu (IK, 85). Kristittyjen tehtäväksi oli annettu sanan levittäminen, sillä vain näin toimien

---

niin, ettei heidän tarvitse enää välittää maallisestakaan esivallasta (ks. Arffman 1993, 82). Luther itse ei halunnut tällaisiin mekkaloihin osallistua ja kielsi sen myös kannattajiltaan.

¹² Uskon ja maallisen esivallan kietoutuminen toisiinsa loi perustan sisäisesti yhtenäisen ja tehokkaasti toimivan kansallisvaltion synnylle. Toisaalta se mahdollisti ihmishirviöiden kasvatuksen. Niinpä natsi-Saksassa mieluusti esiteltiin Lutherin henkistä perintöä, eikä vähiten siksi, että 1540-luvulla hyökkäsi moneen otteeseen juutalaisia vastaan. (ks. Marius 1999, 369–371, 376–380.)

voitiin pelastua kadotukselta. Ei siis ihme, että kasvatuksen ja opetuksen teemat nousevat keskeiseksi Lutherin kirjoituksissa.

Kristityn kasvattamisesta oli Lutherin mukaan huolehtimassa kolme tahoa, nimittäin koti, kirkko ja maallinen esivalta. Näiden oli yhdessä taisteltava paholaista vastaan. Kasvatuksen menneisyyttä käsittelevissä yleisesityksissä usein painotetaan Luther merkitystä koulumaisen kansanopetuksen kehittämisessä (Andersson 1932, 138–159; Bruhn 1966, 139–145; Grue-Sörensen 1961, 199–205). Onkin totta, että kristillisen yleissivistyksen idea ja sen toteuttamista palvelemaan laaditut katekismukset merkitsivät tärkeää askelta kohden yleistä kansanopetusta. Lutherin laatima *Vähä katekismus* levisi tavallisen rahvaan pariin ja siitä tuli näin ensimmäinen kaikkien seurakuntalaisten käyttöön tarkoitettu oikean uskon oppikirja. Jokaisen oli osattava selityksineen katekismuksessa esitetyt kristinuskon pääkappaleet, eli kymmenen käskyä, isä meidän -rukous, uskontunnustus ja sakramentit. Opetuksessa käytetty sanatarkkaa toistoa korostava opetusmenetelmä, jota Luther niin elävästi *Vähä katekimuksen* esipuheessa kuvailee, johti myös siihen, että uskonnonopetus alkoi tarkoittaa likimain samaa kuin lukutaidon opetus. Alussa kyse oli pelkkään muistiin perustuvasta ulkoluvusta, mutta vähitellen alkoi myös sisälukutaito yleistyä. Näin niveltäivät toisiinsa lukutaito ja luterilainen uskonnollisuus. Oli vain ajan kysymys, kun opetuksen painopiste siirtyi enemmän lukutaitoon ja maalliseen yleissivistykseen. Tätä siirtymää ennakoivat myös Luther, jonka mielestä koulujen oli palveltava uskonnollisten päämäärien lisäksi myös maallisia tarpeita. Suomessa tällaisia kouluja alettiin enemmän perustaa 1700-luvulta lähtien. Ensiksi opetus laajennettiin koskemaan kirjoittamista ja laskentaa, mutta vähitellen opiskelu ulotettiin muihinkin aineisiin, kuten historiaan, maantieteeseen, lauluun ja käsitöihin.

Kirjoitetun kielen ja lukutaidon asemaa vahvisti edelleen se, että oikean opin saavuttaakseen seurakuntalaisten oli itse voitava perehtyä pyhiin teksteihin. Pappi oli opettaja, jonka tehtävä oli auttaa ymmärtämään katekismusta ja Raamattua. Jotta kristittyjen omaehtoinen opiskelu olisi mahdollista, Raamattu oli käännettävä heidän omalle äidinkielelleen. Näin tapahtui myös täällä Pohjolassa. Ensimmäinen suomenkielinen Raamatun käännös valmistui 1642, ja vähitellen se levisi myös tavallisen rahvaan pariin. Katekismusten ja Raamatun lisäksi kirjapainoista julkaistiin kaikenlaista hengellistä kirjallisuutta, kuten hartauskirjoja, virsikirjoja ja postilloja eli saarnakoelmia. Aikaa myöten lukutaidon ja luterilaisen kristillisyyden välinen kytkös muodostui niin vahvaksi, että joidenkin mielestä maallisten tekstien lukeminen oli kerrassaan synnillistä puuhaa.

Kansanopetus ja opettaja-pappi, lukutaito ja kirjakieli sekä oppikoulujen ja yliopistojen uudistaminen ovat seikkoja, jotka perinteisen kasvatustieteen silmissä nousevat selvimmän esiin Lutherin teksteistä. Ne ovat kuitenkin vain ilmiöpintaa, johon takertumalla jää huomiotta kaiken taustalla vaikuttava, ihmisen ja koko yhteiskunnan läpäisevä kasvatuksellinen perusvire. Lutherin mukaan ihminen saattoi pelastua vain uskon avulla, ja uskon viriäminen edellytti puhtaan sanan tuntemusta. Opetuksissaan Luther esittelee itekasvatusohjelman, jonka tarkoituksena on tukahduttaa himoitseva ja pahaan altis oma tahto ('vanha ihminen') ja näin valmistautua ottamaan vastaan Jumalan tahto. Koko yhteiskunta oli järjestetty tuota itekasvatustehtävää tukemaan. Perheessä huolehdittiin lapsien ja palvelusväen kasvatuksesta, maallinen esivalta piti huolta järjestyksestä ja kirkko opetettavan sanan puhtaudesta.

Lutherin kasvatusajattelun ytimistä löytyvät synnin tunto ja palveleminen, ja nämä ovat edelleen läsnä tämän päivän luterilaisessa kulttuurissamme. Samatenkin ne ovat kasvuympäristömme

keskeisiä maamerkkejä niin hyvässä kuin pahassa. Synnin tunto voi ilmetä itsetutkiskeluna, haluna kilvoitella ja ylittää omat aikaisemmat saavutukset; vastaavasti se voi ilmetä itsesyttöksinä, vian etsimisenä omasta itsestä ja oman itsen halveksimisena. Palveleminen taas voi näkyä heikomman auttamisena, solidaarisuutena ja rauhantahtoisuutena; toisaalta se voi olla työlle uhrautumista, massojen myötäilemistä ja itsetuhoista johtajien palvontaa. Nämä ovat ne kasvatustodellisuuden piirteet, jotka Lutherin perinnössä ovat niitä kaikkein tärkeimpiä. Kaikki muu on vain pintaa.

Lähteet:

- Ae = Luther, Martti. 1983. Avioelämästä (alkuteksti julkaistu v.1522). Teoksessa Valitut teokset III, toinen painos, 1983. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- EK = Luther, Martti. 1983. Elämäkerrallisia katkelmia. Teoksessa Valitut teokset III, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- EU = Luther, Martti. 1983. Esipuheet Uuteen Testamenttiin (alkuteksti julkaistu 1522). Teoksessa Valitut teokset II, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- Ga = Luther, Martti. 1983. Galatalaiskirjeen selitys (alkuteksti julkaistu 1519). Teoksessa L.Pinomaa (toim.) Martti Lutherin Valitus teokset II. Helsinki: WSOY.
- IC = Luther, Martti. 1983. Ihana confitemia. (alkuteksti laadittu 1530). Teoksessa Valitut teokset III, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- IK = Luther, Martti. 1984. Iso katekismus (alkuteksti julkaistu 1529). Teoksessa Lutherin Vähä- ja Iso-katekismus sekä Schmalkaldenin opinkohdat. Suomalaisen teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 138.
- IM = Luther, Martti. 1982. Isä meidän -rukouksen selitys (alkuteksti on julkaistu 1519). Suomentanut Tuomo Mannermaa. Uusi Luther-sarja 2. Helsinki: SLEY-Kirjat oy. [WA 2, 80–130]
- KA = Luther, Martti. 1983. Saksan kansan kristilliselle aatelille kristillisen säädyn parantamisesta (alkuteksti julkaistu 1520). Teoksessa Valitut teokset II, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- KBV = Luther, Martti. 1983. Kirkon Baabelin vankeudesta (alkuteksti julkaistu 1520). Teoksessa Valitut teokset II, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- KjK = Luther, Martti. 1910. Kirkolliskokouksista ja kirkosta (alkuteksti julkaistu 1539). Teoksessa Lutherin Valitut teokset. Toinen jakso. Saksankielestä suomentaneet ja johdatuksilla varustaneet A.F.Peltonen ja Y.Loimaranta. Helsinki: Suomen Lähetysseura.
- KK = Luther, Martti. 1983. Kaupankäynnistä ja koronkiskonnasta (alkuteksti julkaistu 1520/1524). Teoksessa Valitut teokset III, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- KV = Luther, Martti. 1983. Kristityn vapaudesta (alkuteksti julkaistu 1520). Teoksessa Valitut teokset II, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY. [WA 7, 20–38]
- LE = Luther, Martti. 1983. Lutherin esipuhe latinankielisten teostensa julkaisuun v.1545. Teoksessa Valitut teokset I, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- LJE = Luther, Martti. 1983. Laki ja Evankeliumi. Ensimmäinen ja toinen väittely antinomilaisia vastaan 1537 ja 1538. Latinasta suomentanut Erkki Koskeniemi. Helsinki: SLEY-kirjat.
- ME = Luther, Martti. 1983. Maallisesta esivallasta (alkuteksti julkaistu 1523). Teoksessa Valitut teokset III, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- MK = Luther, Martti. 1983. Marian kiitosvirsi (alkuteksti julkaistu 1521). Teoksessa Valitut teokset II, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- NL = Luther, Martti. 1983. Neljätoista lohdutusta (alkuteksti laadittu 1519). Teoksessa Valitut teokset III, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.

- NS = Luther, Martti. 1983. Neljä saarnaa (alkuteksti laadittu 1519–1520). Teoksessa Valitut teokset I, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- PBV = Luther, Martti. 1986. Paimenkirje Böömin veljille (alkuteksti on laadittu 1523). Ruotsinkielestä suomentanut Hannu Viljakainen. Pieksämäki: Sisälähetysseuran kirjapaino. [WA 12, 169–195]
- PHT = Luther, Martti. 1983. Puhe hyvistä teoista (alkuteksti julkaistu 1520). Teoksessa Valitut teokset II, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- PP = Martti Luther. 1983. Pöytäpuheita. Teoksessa Valitut teokset III, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- RL = Luther, Martti. 1983. Roomalaiskirjeen luento (alkuteksti laadittu 1515–1516). Teoksessa Valitut teokset I, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- Sch = Luther, Martti. 1984. Schmalkaldenin opinkohdat (alkuteksti julkaistu 1937). Teoksessa Lutherin Vähä- ja Isokatekismus sekä Schmalkaldenin opinkohdat. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 138.
- SPN = Luther, Martti. 1983. Saksan pormestareille ja neuvosherroille (alkuteksti julkaistu 1524). Teoksessa Valitut teokset III, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- SRV = Luther, Martti. 1952. Sidottu ratkaisuväliltä (alkuteksti julkaistu 1525). Latinankielestä suomentanut A.E.Koskenniemi. Helsinki: Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys.
- TK = Luther, Martti. 1983. Talonpoikaissotaa koskevat kirjat (alkutekstit julkaistu 1525). Teoksessa Valitut teokset III, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- VK = Luther, Martti. 1984. Vähä katekismus (alkuteksti julkaistu 1529). Teoksessa Lutherin Vähä- ja Isokatekismus sekä Schmalkaldenin opinkohdat. Suomalaisen teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 138.
- VL = Luther, Martti. 1983. Vastine Latomukselle (alkuteksti julkaistu 1521). Teoksessa Valitut teokset III, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.
- VSK = Luther, Martti. 1983. Voivatko sotilaatkin kuulua autuaaliseen säätyyn (alkuteksti julkaistu 1527). Teoksessa Valitut teokset III, toinen painos. Toimittanut Lennart Pinomaa. Porvoo: WSOY.

Kirjallisuus:

- Aland, Kurt 1983. Martin Luther. *Exempla Historica. Epochen der Weltgeschichte in Biographien*. Band 25, 139–185. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Andersson, Otto 1932. *Kasvatustyön historiaa. Ihmisiä ja aatteita*. Osa I. Suomentanut E.Olsoni. Toinen painos. Porvoo: Werner Söderström osakeyhtiö.
- Arffman, Kaarlo 1993. *Sanan jäljet. Kirkon historian merkitys Martti Lutherin teologiassa*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 185. Helsinki.
- Arffman, Kaarlo 1994. Näkökulmia luterilaisen reformaation saarnavirkaan. *Teologinen aikakauskirja*. 99. vuosikerta, 215–220.
- Arffman, Kaarlo 1996. *Mitä on Luterilaisuus? Johdatus kadonneeseen eurooppalaiseen kristinuskon tulkintaan*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Bayer, Oswald 1997. Freiheit? Das Bild des Menschen bei Luther und Melancton. *Lutherische Monatshefte*. No. 9, 16–19.
- Bruhn, Karl 1966. *Kasvatustieteen historian kehityslinjoja*. Toinen painos. Helsinki: Otava.
- Dingel, Irene 1996. Theorie und Praxis des Ablasswesens im Mittelalter und am Vorabend der Reformation. *Der Evangelische Erzieher*. 48. Jahrgang, 361–372.
- Eltis, D.A. 1992. Tensions between clergy and laity in some western German cities in the later middle ages. *Journal of Ecclesiastical History*. Vol. 43, no. 2, 231–248.

- Fitzner, Gottfried 1983. *Mitä Luther todella sanoi*. Saksankielestä suomentanut Taisto Nieminen. Helsinki: WSOY.
- Ghisell, Anja 1987. Jumalallinen rakkaus Lutherin Magnificat-selityksessä. Teoksessa A. Ghiselli ja S. Peura (toim.) *Tutkimuksia Lutherin ajattelumuodosta*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 154, 25–43. Helsinki.
- Gremmels, Christian 1981. Arbeit und Beruf bei Martin Luther. Eine historisch-systematische Skizze. *Der Evangelische Erzieher*. 33. Jahrgang, 265–283.
- Grue-Sörensen, K. 1961. *Kasvatuksen historia*. Ensimmäinen osa. Suomentanut Kai Kaila. Porvoo: Werner Söderström osakeyhtiö.
- Haikola, Lauri 1997. *Teologisia tutkimuksia*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 203. Helsinki.
- Holborn, Hajo 1970. *Deutsche Geschichte in der Neuzeit*, Band I. München: R. Oldenbourg.
- Huovinen, Eero 1987. Lutherin 'synergismi'. *Teologinen aikakauskirja*. 92. vuosikerta, 34–42.
- Kittelson, James M. 1996. *Uskon puolesta. Martti Lutherin elämäntyö*. Englannin kielestä suomentanut Mervi Pöntinen. Kauniainen: PerusSanoma oy.
- Kiviranta, S. 1981. *Martti Luther ja kirkkoreformi*. Johdantoluku Martti Lutherin teokseen Kristityn vapaudesta. Uusi Luther-sarja 1. Helsinki: SLEY-Kirjat oy.
- Kjellberg, Seppo 1994a. *Finländsk arbetsetik och Luthers kallelselära*. Akademisk avhandling. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Kjellberg, Seppo 1994b. Luthersk arbetsetik – karikatyr och verklighet. *Teologinen aikakauskirja*. 99. vuosikerta, 517–520.
- Kopperi, Kari 1997. *Paradoksien teologia. Lutherin disputaatio Heidelbergissä 1518*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 208. Helsinki.
- Marius, Richard 1999. *Martin Luther: The Christian between God and death*. Cambridge. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Martikainen, Eeva 1984. Regimenttioppi Lutherin ajattelussa ja sen myöhäisempi tulkinta. *Teologinen aikakauskirja*. 90. vuosikerta, 180–184.
- Martikainen, Eeva 1987. *Oppi – metafysiikkaa vai teologiaa*. Lutherin käsitys opista. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 156. Helsinki.
- Martikainen, Eeva 1999. *Teologian perusmalleja klassisesta postmoderniin*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 219. Helsinki.
- Oberman, Heiko A. 1989. *Luther. Man between God and the Devil*. Translated by Eileen Walliser-Schwarzbart. New Haven: Yale University Press.
- Peura, Simo 1987. Jumalallistamis-ajatus Lutherin teologiassa 1518–1519. Teoksessa A. Ghiselli ja S. Peura (toim.) *Tutkimuksia Lutherin ajattelumuodosta*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 154, 9–24. Helsinki.
- Pirinen, Kauko 1984. Lutherin laatimien tunnustuskirjojen vaiheet. Teoksessa *Lutherin Vähä- ja Isokatekismus sekä Schmalkaldenin opinkohdat*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 138, 9–19.
- Tanskanen, Kalevi 1990. *Luther ja keskiajan talousetiikka. Vertaileva tutkimus*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 169. Helsinki.

*****

Artikkeli on julkaistu: 20.3.2025

Tekstiviittaus:

Ikonen Risto 2025. Martti Luther ja kristityksi kasvaminen. *Kasvatuksen historian ENSYklopedia*. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura.

https://www.kasvhistseura.fi/sites/kasvhistseura.fi/files/Luther_0.pdf (luettu xx.xx.xxxx)